

maktstatens behov av ett huvudstadsborgerskap med en kapacitet att involvera sig i ekonomiska transaktioner med kronan torde ha varit stort. Stockholm var örlogsflottans huvudort, och huvudstaden var centralort för krigsrustningarna. Kronans behov var i hög grad lokaliserade till denna stad. En analys på aktörsnivån av det handlande stockholmsborgerskapet samt av den svenska centralmakten som kommersiell motpart saknas inom forskningen. Tack vare Sandströms undersökning av varuströmmarna och Stockholm som mest gynnad handelsort finns nu de yppersta förutsättningar för en sådan undersökning. Det är hans uttalade förhoppning att så skulle vara fallet.

Nils Erik Villstrand

Brott och rättsskipning i det agrara Sverige

Jan Sundin, *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättsskipning i Sverige 1600–1840*. Rättshistoriskt bibliotek. Fyrtiosjunde bandet. 512 s. Lund 1992.

Under det senaste årtiondet har det bland historiker i olika länder funnits ett ökat intresse att genom rätts- och brottshistorien undersöka det förindustriella samhället. Undersökningarna har inte gällt enbart brottsstrukturen och förändringarna i denna eller rättsväsendet, utan man har använt rätts-historiska källor också för att undersöka människors mentalitet och samhällets socialhistoria. Bl.a. i Sverige har forskarna under senare tid varit väl framme på detta område: Jan Sundin, Eva Österberg, Marja Taussi Sjöberg, Dag Lindström, Johan Söderberg, Maria Ågren, Kenneth Johanson och Rolf Thunander har i större undersökningar eller artiklar använt sig av hovrätternas och underrätternas protokoll samt av saköreslängder.

Jan Sundins bok *För Gud, Staten och Folket* är en slutrapport från ett forskningsprojekt som behandlat brottsligheten från början av 1600-talet till mitten av 1850-talet. Undersökningsområdet har bestått av Linköpings stad och det omkringliggande Gullbergs härad samt från senare delen av 1600-talet till 1839 Härnösands stad och Säbrå tingslag i Ångermanland och för vissa tidsperioder Östra Göinge härad i norra Skåne. Till den del som behandlar början av 1600-talet bygger undersökningen på domböcker och fr.o.m. 1680-talet i huvudsak på stickprov från saköreslängder och Lin-

köpings stads stämmingslistor. Förutom det material som härstammar från underrätterna har Sundin använt sig av protokoll från Göta hovrätt och som jämförelsematerial tidigare internationella och svenska undersökningar. Undersökningen behandlar alla brottskategorier och från vissa tidsperioder även civila tvistemål.

Författarens uppgifter att hans huvudsakliga syfte har varit att undersöka brottmålen struktur och hur brotten behandlades vid några lokala domstolar i Sverige från början av 1600-talet till mitten av 1800-talet. Han tangerar även frågeställningar som till sin karaktär snarare är social- än rättshistoriska: "Vilka uppgifter hade då dessa lokala domstolar i Sverige? Hur påverkades de av förändringar av politisk, religiös, ekonomisk och social natur? På vilket sätt speglar domstolsprotokollen människornas villkor och liv i äldre samhällen?"

Den största behållningen av Jan Sundins undersökning har man av analysens långa tidsperspektiv och den beskrivning han ger av brottskategoriernas allmänna drag och utveckling. Genom att han utrett brottsstrukturen under hela undersökningsperioden samt svarandenas och kärandenas sociala bakgrund kan man testa hur väl internationella teorier om brotts- och samhällsutvecklingen passar in på det svenska materialet. Författaren lyckas visa att den ofta upprejade modellen att brottsligheten i allmänhet utvecklades från vålds- till stöldbrott inte gäller för hans undersökningsområden. Under tidsperioden minskade faktiskt brotten mot liv, men den lindrigare fysiska brottsligheten avtog inte: människorna tilltygade varandra på samma sätt både i början och slutet av undersökningsperioden. Inte heller i fråga om stöldbrotten kan man iakta en klart stigande trend. Stölderna var närmast beroende av ekonomiska konjunkturer: i samband med missväxt- och hungerår steg antalet, medan behovet att stjäla blev mindre under goda år. I Sverige finns det alltså inte nödvändigtvis något samband mellan stölder och våldsbrottslighet. Å andra sidan fanns det ofta ett samband mellan våldsam beteende och egendomskonflikter.

Däremot skedde det en förändring av misshandlarnas och de misshandlades sociala ställning. Under 1500-talet och i början av 1600-talet hände det ofta att aktade bönder och borgare hade deltagit i konflikter med våldsam utgång. Under det krigiska 1600-talet var också soldaterna och militärpersonerna i allmänhet en störande grupp i det svenska samhället. Antalet konflikter där den ena parten fick sätta livet till ökade genom att befolkningen i stor utsträckning hade tillgång till vapen. Inom de högre samhällsskikten blev våldsbrott mindre vanliga under 1700-talet; som parter i de våldsamma konflikterna i början av följande århundrade förekommer i huvudsak landsbygdens obesuttna och städernas "lösa" invånare. "Medelklassen" skötte sina konflikter civiliserat utan knytnävar; våldet blev en företeelse som närmast kännetecknade de nya proletära skikten.

Den ovannämnda utvecklingen sätter Sundin i samband med de förändringar som inträffade i rättskipningen, ekonomin och samhällets befolk-

ningsstruktur. I början av 1600-talet var syftet med rättsprocessen ofta inte att straffa, utan att åstadkomma förlikning mellan två parter från samma samhällsskikt. Straffen var i allmänhet milda eller sedan i undantagsfall ytterst stränga, eftersom samfunden strävade till att antingen uppnå förlikning eller att genom stränga straff gallra ut oförbätterliga störande element. Genom nämndemännen och edsgärdsmännen utövade lokalsamfundet ett betydande inflytande på domarna och rättsskipningen. Genom domarna försökte man alltså snarare att åstadkomma förlikning inom lokalsamfundet än att strängt följa lagen. Inom detta system var heder och ett gott rykte ytterst betydelsefulla faktorer: vid behov försvarade man dem lätt med fysiskt våld.

Heder och pålitlighet var också förbundna med ekonomin, ty avtalen ingicks ofta muntligen i närvaro av vittnen. Om det uppstod oenighet brukade man ofta lindrigt våld: trätobroderna gav varandra örfilar, sämja uppnådde man i tingsstugan där de inblandade dömdes för våldsamhet.

Under 1600- och 1700-talet skärpte kronan sitt grepp om den lokala rättsvården. Tingsprotokollen skulle skickas till hovrätterna, som granskade att domarna överensstämde med lagen och inte hade utfärdats på basen av lokal sedvänja. Hovrätterna utbildade jurister och lagläsare: den lokala rättsskipningen övergick långsamt från lekmän till professionella. Strafflagen var förankrad i Mose lag, vilket innebar att underrätterna t.ex. alltid dömde den som gjort sig skyldig till enkelt hor eller grov stöld till döden. Nästan lika regelbundet mildrade hovrätten domarna till stränga bötesstraff.

Centralmakten använde i allt högre grad underrätterna för att förverkliga sina egna syften på lokalplanet. De stränga straffen hade en avskräckande effekt och bönder och borgare bötfälldes för att de bröt mot olika stadganden och bestämmelser. Samtidigt blev det allt vanligare att man ingick skriftliga avtal. De konflikter som uppstod kring dessa löstes allt oftare i rätten och inte med knytnävsolitik.

Kyrkans sedelärande undervisning och kronans åtstramad kontroll började samtidigt utöva inflytande över landsbygdens och städernas bofasta befolkning. Böndernas och borgarnas inställning till våldet förändrades alltså vid samma tidpunkt som den obesuttna befolkningen började växa. Kyrkan, kronan och de lokala eliterna fann ett gemensamt objekt för sedes- och rättskontrollen. I början av 1800-talet hade de lokala rätterna förvandlats från fora för förlikning till redskap för kontroll av den lösa befolkningen. Våld och "dåligt uppträdande" hade blivit företeelser som i huvudsak endast utmärkte de sociala marginalgrupperna.

*

Jan Sundins undersökning registrerar de övergripande förändringarna och trenderna inom rättspraxis och samhälle i Sverige. Undersökningens långa tidsperspektiv och omfattning medför givetvis att många slutsatser förblir

på en tämligen allmän nivå. I fråga om flera brottskategorier framför författaren utgående från sitt källmaterial intressanta idéer och tolkningar om förhållandet mellan brottsligheten, rättspraxis och den samhällsliga utvecklingen, men det breda perspektivet medför att han inte kan borra djupare i den lokala rättsbehandlings särdrag, undersökningsområdets samhällsförhållanden och sociala struktur. Undersökningens tidsperspektiv och struktur medför även att företeelser i anslutning till flera brottstyper endast vagt anknyts till de juridiska förändringarna: under 250 år skedde stora förändringar inom juridiken i allmänhet och särskilt i fråga om process- och strafflagen. Först då den fortsatta forskningen beaktar dessa drag kommer man att kunna testa hur allmängiltiga Sundins slutsatser är.

I början av undersökningen betonar författaren att det inom lokalsamfundet på olika håll i landet finns gemensamma faktorer som verkar under bestämda historiska betingelser och att man inom lokalsamhället tillämpade samma grundprinciper då man tog ställning till dessa faktorer. Detta stämmer i och för sig, men framhävandet av de gemensamma dragen kan också leda till att forskaren hamnar i en vargfälla, som skapas av det rättshistoriska källmaterialet och svårigheterna att tolka det. Under 1600- och 1700-talet gällde samma lag både inom rikets centrala delar och i de avlägsna bygderna i Savolax och mellersta Finland, vars ekonomiska och sociala struktur skilde sig från varandra, men där domstolarna baserade sin verksamhet på en och samma lag. Det är möjligt att rättskällorna, särskilt saköreslängderna, berättar om en enhetlig rättsskipning, och inte om sätten att lösa problemen inom lokalsamfundet, deras ekonomi, sociala relationer eller mentaliteter. I synnerhet då man använder rättsmaterial för socialhistorisk forskning krävs det att man söker stöd av annat källmaterial eller att man åtminstone noggrant utnyttjar domböckerna.

Genom att kombinera uppgifter från saköreslängder och kyrkliga källor kan Sundin för 1700-talets del påvisa en utveckling som man känner till även från Finland, d.v.s. att kronans kontroll av dem som gjort sig skyldiga till lönskaläge först avtog beträffande männen och sedan beträffande kvinnorna. Med hjälp av internationella jämförelser kan han visa att de världsliga domstolarnas övervakning av sedlighetsbrottsligheten i Sverige var strängare än på de flesta andra håll i världen.

Sundins tolkningar kring sedlighetsbrottsligheten under 1600-talet avviker från dem som framförts i Finland. I fråga om den allt strängare kontrollen av föräktenskapliga förbindelser och kriminaliseringen av lönskaläge betonar han kyrkans inflytande och roll. Det stämmer i och för sig att kyrkan på ett framträdande sätt var med och krävde skärpt övervakning och vid behov var redo att fatta den världsliga maktens hjälpande hand. Åtminstone inom de två finska stiftet framstår uttryckligen kronan som "primus motor", det var den som krävde att man strikt skulle följa sedlighetsnormerna och konsekvent försökte ställa syndarna inför världslig domstol. Niels Bielke, som år 1623 utnämndes till generalguvernör i Finland, var missnöjd

med biskop Erik Sorolainens verksamhet inom Åbo stift. Detta berodde delvis på att biskopen just i fråga om sedlighetsbrotten förbigick de världsliga domstolarna och det enligt gammal sed endast var kyrkan som utdömde bötesstraff. Under den krigsfyllda stormaktsperioden strävade regeringen att förenhetliga förvaltningen och rättsväsendet, vilket bl.a. innebar att man försökte begränsa och kontrollera kyrkans domsrätt. Denna tendens framträder tydligt i 1686 års kyrkolag som fastslog att kyrkliga straff alltid förut-satte utslag även av en världslig domstol.

Åtminstone inom Borgå härad framhövdes kronans roll också på lokal nivå. Den undersökning jag utgående från domböckerna 1660–1690 utfört visar att det uttryckligen var kronans representanter som strävade att behandla de "osedliga förbindelser" i en världslig domstol. Kyrkoherdarna och kaplanerna var ibland redo att för kronans tjänstemän dölja t.o.m. enstaka fall av hor och att uppbära endast kyrkliga böter av de skyldiga. I Finland varierade emellertid prästerskapets och civiltjänstemännens iver att tillsammans eller var för sig övervaka kyrkotukten från ort till ort och under olika tidsperioder.

Beträffande sedlighetsbrottsligheten kan också källorna leda in forskaren på fel spår: de består av officiella handlingar, av vilka domböckerna dessutom skickades in för att granskas av hovrätten. Rättsmaterialet framställer alltid lönskaläge som en stor synd och ett betydande brott, fastän lokalsamfundet i verkligheten godkände vissa former av föräktenskapliga förbindelser. Myndigheternas sociala kontroll och den sociala dom lokalsamhället utdelade sammanföll inte alltid. Lokalsamfundet fördömde inte nödvändigtvis lönskaläge eller mödrarna till utomäktenskapliga barn moraliskt och ett utomäktenskapligt barn innebar inte heller en katastrof för sina föräldrar. Åtminstone i Finland hade allmogen ännu inte på 1680-talet tillägnat sig kyrkans och kronans sexualnormer eller anpassat sig till hustavlans värld.

De tolkningsskillnader recensenten ovan antytt grundar sig förmodligen på att kyrkans och kronans fostran började verka betydligt tidigare i Sverige än i Finland och att kyrkan inom samhällets högre och lägre nivåer intog en mera framträdande ställning i rikets centrala delar än i Finland.

De nuvarande statsgränserna kan förvirra både finländska och svenska forskare då man behandlar tiden före 1809. Då kollegerna i grannlandet ur ett samhällsperspektiv undersöker rätts- och brottshistorien glömmar de ofta att de finska landskapen var en del av det svenska riket. Helhetsbilden av "brottsligheten och rättsskipningen" i Sverige förblir ofullständig om man förbigår den östra riksdelens och den forskning som utförts i Finland. Detta gäller särskilt då man genom brotts- och rättshistorien undersöker agrarsamhället. I Finland började historikern Pentti Renvall redan på 1940-talet undersöka 1500-talets samhälle utgående från saköreslängderna och brottsligheten. Hans arbete har förts vidare av Yrjö Blomstedt och Heikki Ylikangas, av vilka den senare även utvecklat forskningsmetoderna. Pia Letto-Vanamo har undersökt advokatväsendets uppkomst och Anu Pyl-

käna kvinnornas rättsliga ställning i 1600-talets Finland. Jan Sundin har använt sig av Ylikangas' och Jukka Kekkonens undersökningar, men det finns även andra undersökningar och statistiskt material om brottsstrukturen i Finland under 1500-, 1600- och 1800-talen.

Att man i Sverige relativt sällan använder sig av undersökningar som utkommit i Finland beror givetvis på språkmuren: få svenska historiker behärskar finska. De undersökningar som publiceras i Finland innehåller emellertid ofta ett sammandrag på något internationellt språk och att lära sig de grundläggande termerna i anslutning till brottsstrukturen kräver inte särskilt stora kunskaper i finska. I Finland borde man å andra sidan tänka på vilket språk undersökningarna publiceras på, ty de forskare i Finland och Sverige som undersöker agrarsamhällets brotts- och rättshistoria befinner sig med tanke på källmaterialet ofta i en bättre ställning än sina europeiska kolleger. Material som på andra ställen har förstörts finns bevarat i Finland, och Sverige.

Jan Sundins undersökning innehåller ett omfattande nytt kvantitativt material samt intressanta idéer om rätts- och brottshistorien som säkert kommer att utvecklas av den kommande forskningen. Till undersökningens starka sidor hör även de internationella jämförelserna. Från finländsk synpunkt är det också viktigt att han har undersökt både stadssamhällen och landsbygd, ty i Finland saknas undersökningar om brottsligheten i städer nästan helt.

Seppo Aalto

Den ryska standardbiografin över Peter den Store

N. I. Pavlenko, *Petr Velikij*. Mysli. 592 s. Moskva 1990.

Peter den Store torde vara den ryske härskare som starkast påverkade Sveriges historiska öden och indirekt också Finlands, fastän i mindre grad än hans senare efterträdare Alexander I. Dessutom är Peter den ryska tsar som både under sin livstid och efteråt, fram till våra dagar, starkast uppmärksammas i väst. Således finns det på svenska flera skildringar av Peters liv och verk, mest översatta, inte minst från ryska (Tarle, Porfir'ev). På 1980-talet utkom på svenska biografier över det ryska kejsarrikets grund-